

UOT 7.03

GÜLƏR MƏMMƏDOVA*

NİZAMİ GƏNCƏVİ ABİDƏSİNİN ŞƏHƏR MÜHİTİNDƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Məqalədə şəhər mühitində heykəltəraşlıq nümunələrinin əhəmiyyətindən bəhs edilir. Müəllif xüsusilə monumental heykəltəraşlığın şəhərin estetik baxımdan gözəlləşdirilməsində oynadığı rola toxunur. Araşdırmanın obyektini Azərbaycanın şəhərlərində Nizami Gəncəviyə ucaldılan abidələr seçilmişdir. Bakıda heykəltəraş Fuad Əbdürrəhmanovun müəllifi olduğu Nizami heykəlinin qoyulma tarixinə toxunulur, hələ 1939-cu ildə dahi Azərbaycan şairinin yubileyi ərfəsində ona heykəl qoyulması planının mövcudluğu barədə danışılır. Maraqlıdır ki, bu müsahibə Ümumittifaq səciyyəsi daşmış və nəticə olaraq Bakıda və dahi şairin vətəni Gəncədə monumental heykəlləri ucaldımaq nəzərdə tutulmuşdur. Məqalədə Nizami Gəncəvi abidəsinin şəhər mühitindəki əhəmiyyətindən geniş bəhs olunur.

Açar sözlər: *Heykəl, memarlıq, şəhər, monument, bədii, plastika*

Heykəltəraşlığımızın nailiyyətlərindən bəhs edərkən ilk növbədə monumental heykəltəraşlıq nümunələrini nəzərdən keçirmək lazımdır. Çünki Bakıda və digər şəhərlərimizdə ucaldılan möhtəşəm abidələr heykəltəraşlığımızın yaradıcılıq məharətinin xeyli yüksəldiyini göstərir. Heykəltəraşlığımızın müharibədən sonrakı inkişafı barədə danışarkən ilk növbədə dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin yubiley tədbirləri çərçivəsində Gəncədə və Bakıda ucaldılan abidələrini qeyd etmək lazımdır. Həm Gəncədəki, həm də Bakıdakı abidənin müəllifi olan Fuad Əbdürrəhmanov Nizami obrazı üzərində hələ müharibədən əvvəl işləməyə başlamışdır. Abidələrin müxtəlif məkanlarda yerləşdirilməsi tarixinin tədqiqi göstərir ki, onların ən yaxşılardan bir qayda olaraq bu məqsədlə müsabiqələrin keçirilməsi zamanı ərsəyə gətirilir. Bunu Azərbaycan şəhərlərində yer almış heykəltəraşlıq nümunələrinə yönəli də aid etmək olar. Belə sənət yarışmalarından biri otuzuncu illərdə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin abidəsinin ucaldılması üçün elan olunmuş müsabiqə (1939) olmuşdur.

Məlumat üçün bildirik ki, Azərbaycan hökumətinin 1938-ci ildə Nizami Gəncəvinin 1941-ci ildə anadan olmasının 800 illik yubileyinin keçirilməsi məqsədilə Moskvaya müraciətindən sonra 1939-cu ildə şairin rəngkarlıq və heykəltəraşlıq portretinin yaradılması üçün Ümumittifaq müsabiqəsi elan olunmuşdu. Müsabiqədə birinci yeri tutan əsərin Bakıda, ikinci yeri tutan əsərin isə şairin vətəninə - Gəncədə ucaldılması nəzərdə tutulmuşdu. Həmin yarışmada SSRİ-nin bir çox məşhur tişə ustaları (M. Anikuşin, V. Petrov, V. Sinayski, K. Motovilov, K. Merabaşvili, A. Manuylov, P. Sabsay və s.) iştirak etsə də, çoxlarının gözləmədiyi halda iki gənc Azərbaycan heykəltəraşı Fuad Əbdürrəhmanov və Cəlal Qaryağdının təqdim etdikləri layihə ən yaxşı hesab olundu. Lakin C. Qaryağdı həmin vaxt başqa kompozisiyalar üzərində çalışdığından o, başladığı işdən uzaqlaşır və yekun layihəni o vaxtlar İ. Y. Repin adına Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) Rəngkarlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutunun tələbəsi olan F. Əbdürrəhmanov başa çatdırır. Maraqlıdır ki, bu müsabiqədə gənc azərbaycanlı tişə ustasına uduzanla arasında onun müəllimi V. Sinayski də vardı. Yeri gəlmişkən deyək ki, F. Əbdürrəhmanov həm də Gəncədə ucaldılacaq abidənin də müəllifi olmaq hüququnu qazanır.

Əgər Nizami Gəncəvi abidəsinin ucaldılması tarixinə nəzər salmalı olsaq, onda ilk növbədə qeyd etməliyə ki, onun məkanda uğurlu yerləşdirilməsi elə də asan məsələ deyildi. Görüləcək önəmli işlərin sırasında heykəl üçün ayrılmış sahənin müasir tələblərə müvafiq hazırlanması, onun qarşısında qərarlaşan və əsrin əvvəllərində mehmanxana kimi fəaliyyət

göstərmiş "Metropol"la üzvü əlaqəsinin tapılması idi. Heykəlin yerləşəcəyi bağçanın layihələndirilməsini memar M.Hüseynov və V.İvanov həyata keçirir, abidənin memarlıq həllində isə M.Hüseynovla yanaşı S.Dadaşov da gənc tişə ustasına yardımçı olurlar. Qeyd edək ki, M.Hüseynov və S.Dadaşovla birlikdə xalçaçı-rəssam L.Kərimovun da "Metropol"un müəyyən əlavə və kaş bəzəkləri ilə müzeyə - milli ruhlu memarlıq tikilisinə çevrilməsində mühüm rolu olmuşdur. Əslində bu tikilinin əvvəlki simasının yeni funksiyasına müvafiq dəyişdirilməsini Bakının 1931-1934-cü (rəhbəri V.Semyonov) və 1934-1937-ci (rəhbəri L.İlyin) illərdə hazırlanan yeni baş planından sonra paytaxtın müasir memarlığında milli çalarların yaranmasının başlanğıcı da saymaq olar. Bunun sayəsində yenidənqurulması həmin dövrə təsadüf edən və məkanına görə dahi şairin abidəsinə yönəli olan neoklassik quruluşlu keçmiş mehmanxana-yeni muzey binasını yeni yüzilliyin memarlıq uğurlarından saymağa əsas verir. Əlavə edək ki, "Nizaminin heykəli nəinki binanın plastik-məkan formasını inkişaf etdirir, həm də ansamblın bədii-estetik kompozisiyasının semantik quruluşunu tamamlayır. Heykəlin bağlayıcı siması ilə muzeyin eyvanındakı heykəllər arasındakı dialektik əlaqə adamda məkan quruluşunun funksional təşkili hissini oyadır. Burada Azərbaycanın əbədi klassiklərinin Nizami Gəncəviyə müraciəti öz simvolik təəcəssümünü tapmışdır."

Görülən işləri bədii-memarlıq baxımından dəyərləndirməli olsaq, onda deməliyə burda baş tutan yaradıcılıq prosesi abidələrin şəhərin bədii mühitinin formalaşmasının uğurlu nəticələrinə gətirib çıxarması üçün nümunə ola bilər. Belə ki, hələ ötən əsrdə çox vaxt ucaldılacaq abidələr üçün əvvəlcədən məntiqli məkan tutumu yaradılırdısa, çox-çox sonralar hazır heykəllərin müəyyən, çox vaxt da münasib olmayan yerlərdə ucaldılması tendensiyası güclənmişdir. Belə işlərin əvvəlcədən uğursuzluğa düşərəcəyi məlum olsa da, çox təəcəssüf ki, bu ənənə hələ də qalmaqdadır. Bu mənada Nizami Gəncəvinin abidəsi ətrafında görülən bədii-memarlıq işlərini uğurlu saymaq olar.

Yeni salınan bağın dominantı sayılan şairi tunc abidəsi həm də möhtəşəmliyinə görə diqqəti cəlb edir. Nizami Gəncəvinin abidəsi bəzi xüsusiyyətlərinə görə bir qədər S.M.Kirovun heykəli ilə anım yaratsa da, həm də özünəməxsus məkan həllinə malikdir. Belə ki, abidənin qarşısı ilə muzey arasındakı məsafəni amfiteatrşayağı memarlıq həlli ilə gerçəkləşdirən müəlliflər, əslində, heykəldən uzaqlaşaraq aşağı endikcə onu əhatəli seyr etmək üçün yeni imkanlar əldə etmiş olurlar. Bağçada bu cür məkan həlli tətbiq edən yaradıcı heyət, bununla da dahi söz xiridarının möhtəşəmliyi duyulan fiquru ilə muzeyin lociyasını bəzəyən altı şair heykəli - Nizaminin xələfləri ilə mənəvi əlaqənin yaradılmasına nail olmuşdular. Əlavə edək ki, lociyada yer almış M.P.Vaqifi C.Qaryağdı, X.B.Natəvanı Y.Tripolskaya, M.F.Axundzadəni P.Sabsay, C.Məmmədquluzadəni Y.Zaxarov, C.Cabbarlıni S.Klyatskin, ən nəhayət, M.Füzulini isə F.Əbdürrəhmanov hazırlamışdı.

Heç şübhəsiz, F.Əbdürrəhmanovun ən böyük uğuru abidədə hiş olunan Nizami dühasında onun haqlı olaraq dünya poeziyasının parlaq ulduzlarından sayıldığına təsirli plastik tutumla ifadə etməsi olmuşdur. O, şairin portretində Q.Xalıqovun (o, şairin rəngkarlıq portretinə elan olunmuş müsabiqənin qalibi olmuşdu) tapdığı ikonografik cizgilərdən istifadə etməklə, özündə müdrikliyi və qüruru ehtiva edən obraz yarada bilmişdi. Bu barədə sənətşünas Z.Əliyevin qeydlərində oxuyuruq: "Qənaətimizcə şairin kürsü üzərindəki inamlı və düşüncəli duruşu şair obrazının inandırıcı təqdimatı üçün məntiqli bədii tapıntı idi. Şairin başının qürurlu tutumu istər-istəməz tamaşaçıya onun xalqa müraciətlə söylədiyi sözləri xatırladırdı: "Baş qeyrətin və şöhrətin bayrağıdır, onu heç kimin qarşısında əyməyin!". Doğrudan da F.Əbdürrəhmanovun yaratdığı abidədə özünün vurğuladığı mənəvi-psixoloji tutumu duymaq və əyani görmək mümkündür. Başqa sözlə desək, üz cizgilərinin yaradılmasında rəssam Qəzənfər Xalıqovun (o, şairin rəngkarlıq portreti üçün keçirilən müsabiqənin qalibi olmuşdu) ərsəyə gətirdiyi portretə

tapılan Fuad Əbdürrəhmanov sözün əsl mənasında xalqın xəyalında gəzdirdiyi obraza plastik tutum verə bilmişdi. Şairin tunc fiqurunda gerçəkləşən mənəvi zənginliyin və möhtəşəmliyin plastik təəcəssümü kifayət qədər duyulan idi. Onun axıcı qatlarla ifadəliliyini sərgiləyən lakonik tutumlu geyimindən, qətiyyətli duruşundan, əllərinin hərəkətindən tamaşaçının aldığı xoş təəcəssurat kürsünün aşağı hissəsinə bəzəyən bərelyeflərlə daha da zənginləşir. Rəssam Q.Xalıqovun "Xəmsə" mövzusunda çəkdiyi eskizlərin əsasında onları heykəltəraş A.Xryunov hazırlamıdı. Bu yerdə deyək ki, Nizaminin bu heykəli məhz kürsüsünün zənginliyi baxımından şairin vətəninə - Gəncədə ucaldılmış abidədən fərqlənirdi. Fiqurların ümumi həllində isə həm yaxınlıq, həm də fərqli xüsusiyyətlər duyulmaqdadır."

Bununla belə, hər iki abidənin respublikanın iki qədim şəhərinin ümumi memarlığında önəmli rol oynaması danılmazdır. 1940-ci ildə yaradılmasına baxmayaraq, müharibənin başlanmasına görə şair yubileyinin ertələnməsi abidələrin əvvəlcə Gəncədə (1947), daha sonra isə Bakıda (1949) təntənəli açılışını şərtləndirir. Memarlarla heykəltəraşların birgə zəhməti olan Nizami abidəsi meydanın bütün insanlığını bütöv və bitkin bir səkilə salmışdır. Nizami abidəsi şəhər mühitində ən dəyərli əsərlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan incəsənəti (müəlliflər-Kərimov K., Əfəndiyev R.S., Rzayev N.İ., Həbibov N.D.). Bakı: İşiq.1992. 344 s., şək.
2. Azərbaycan incəsənəti (ensiklopedik məlumat kitabı, müəlliflər Əliyev Z., Xəlilov A.). Bakı: Letterpress, 2010, 80 s..şək.
3. Əliyev Z. XX əsr Azərbaycan heykəltəraşlığının inkişaf mərhələləri. Bakı: 2016.
4. Новрузова Дж. Скульптура Советского Азербайджана. Баку: Элм, 160 стр.
5. Новрузова Дж. Фуад Абдурахманов. Москва: Советский художник, 110 стр. с иллюстр.

**Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının dissertantı
e-mail: Rəssam-memar@mail.ru*

Gular Mammadova

THE IMPORTANCE OF NIZAMI GANJAVI'S MOVEMENT IN URBAN ENVIRONMENT

In the article it is said about the importance of sculptural samples in the urban environment. The author particularly mentions the role of the monumental sculpture in the aesthetic beautification of the city. As the object of the investigation the monuments erected to Nizami Ganjavi in the cities of Azerbaijan were chosen. The history of monument to Nizami in Baku by the sculptor Fuad Abdurrahmanov is mentioned and it is also said about the existence of the plan to put the monument on the eve of the great Azerbaijani poet's jubilee in 1939. It is interesting that this interview carried out the all-union character and as a result it is intended to erect the monumental statues to the poet in Baku and Ganja, the homeland of the great poet. In the article it is said about the importance of Nizami Ganjavi's monument in the urban environment.

Keywords: *Statue, architecture, city, monument, artistic, plastic*

Гюляр Маммадова

ЗНАЧЕНИЕ МОНУМЕНТА НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ В ГОРОДСКОЙ СРЕДЕ

В статье исследуются вопросы значения скульптуры и монумента в городских условиях. Автор в основном, затрагивает роль, которую играет монументальная скульптура в эстетическом благоустройстве города. Объектами исследования были выбраны памятники, воздвигнутые Низами Гянджеви в городах Азербайджана. История монумента Низами в Баку, созданная Фуадом Абдуррахмановым, говорит о существовании плана возведения памятника великому азербайджанскому поэту еще в 1939 году. Интересно, что это мероприятие носило всесоюзный характер и, как следствие, имело цель воздвигнуть монументальные скульптуры в Баку и на родине великого поэта. В статье подробно рассказывается о важности памятника Низами Гянджеви в городской сфере.

Ключевые слова: *Скульптура, архитектура, город, памятник, искусство, пластика*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İlkin variant 05.06.2019

Son variant 23.09.2019